

Dominic Murphy ja minuuden esittämisen sosiaalinen merkitys

Biologian- ja mielenfilosofiaan perehtynyt filosofi ei pidä käsitystä itsestä tarinana onnistuneena, jos se oletetaan minuuden todellisen luonteen kuvaukseksi. Minuudesta tarinointi ja sepittäminen on kuitenkin olennaista ihmisenä olemiselle, sosiaaliselle elämellisyydellemme.

Tutkittte tällä hetkellä itsestä luotuja representaatioita kognitiivisen neurotieteen ja sosiaalipsykologian näkökulmasta. Millaisia seurauksia tällä on filosofiselle käsitykselle minuudesta?

William Labov, sosiolinguisti

” Kertomus määritellään tässä sellaiseksi tavaksi kertoa menneitä tapahtumia, jossa kertovien lauseiden järjestys vastaa tapahtumien järjestystä. Esimerkki 1 on tähän tapaan jäsentynyt minimitarina.

Esimerkki 1

- a Elikkä eräs mies oli juonut vähän liikaa
- b ja hän hyökkäsi kimppuuni
- c ja kaverini tuli väliin
- d ja pysäytti miehen.

Samat tapahtumat voisi raportoida myös ei-kertovassa järjestyksessä c, d, a b, kuten esimerkissä 2, joka hyödyntää erilaisia kieliopillisia tekniikoita yhden lauseen sisällä.

Esimerkki 2

Kaverini tuli juuri ajoissa väliin estämään erästä vähän liikaa juonutta miestä hyökkäämästä kimppuuni.

Kertova rakenne muodostuu kahden itsenäisen lauseen ajallisesta kytkeytymisestä. Ajallisen kytköksen sanotaan syntyvän tällaisten lauseiden välille, kun muutos lauseiden järjestyksessä muuttaa tulkin-taan tapahtumien tapahtumajärjestyksestä. Tällaiset ovat kertovia lauseita. Kertovat lauseet vastaavat mahdolliseen kysymykseen ”mitä sitten tapahtui?” ja muodostavat tarinan yhä monimutkaisemmaksi muuttuvan toiminnan.”

(Oral Narratives of Personal Experience. Teoksessa *Cambridge Encyclopedia of the Language Sciences*. Toim. Patrick Colm Hogan. Cambridge University Press, New York 2010.)

Filosofit ovat viime vuosina alkaneet suhtautua yhä vakavammin siihen ongelmaan, että perinteiset näkemykset minuudesta eivät näytä sopivan yhteen materialistisen ajattelun kanssa. Käsitykset minästä, joka reagoi riittävästi ulkoisiin syihin ollakseen rationaalisen toiminnan lähde, olivat sitoutuneet näkemykseen transsendentista minuudesta. Harvoja tähän kantaan takertuneita poikkeuksia lukuun ottamatta nykyiset toiminnan teoreetikot ovat materialisteja. Heille ongelmana on löytää nykyisestä kognitiotieteestä ja biologiasta sellainen ymmärrys minuudesta, joka voisi toimia autonomian perustana. Väitetään, että jotta olisin täysin vastuullinen toimija, minun täytyy kyetä pääsemään introspektiivisesti käsiksi omiin uskomuksiini ja suunnitelmiini. Vain näin voin olla varma siitä, että ne ovat todella omiani. Lisäksi minuuden täytyy olla jatkuva, jotta se voi olla suunnitelmien tekijä ja kohde.

Minuus tällaisena rationaalisen ja autonomisen toimijana ymmärretään yleensä luonteeltaan narratiivisena. Monet filosofit ja psykologit ovat viime vuosina argumentoineet, että ihminen esittää itseään kertomalla tarinaa, jossa yksilön elämäkerran episodit kudotaan yhteen koherentiksi kuvaksi itsestä. Näin luodaan kytkös yksilön menneen, nykyhetken ja tulevan välille. Tämän narratiivisen minuuskäsityksen nähdään laajalti luovan perustan teorialle rationaalista toimijuudesta ilman, että jouduttaisiin nojaamaan metafysisesti ongelmalliseen näkemykseen minästä transsendenttina.

Narratiivista käsitystä on nähdäkseni kuitenkin pitkälti horjutettu nykyisessä kognitiotieteessä, jossa on osoitettu, että meillä ei ole sellaista pääsyä käyttäytymisemme lähteisiin, mitä näkemys vaatisi.

Introspektio ja minuuden esittäminen ovat riippuvaisia löyhästi toisiinsa liittyvistä kyvyistä, jotka eivät muodosta selvärajaista psykologista ilmiötä. Lisäksi todisteet narratiivisen minuuskäsityksen puolesta ovat paljon heikompia kuin yleensä on ajateltu. On syytä ajatella, että kerronnallinen, representatiivinen tuntemus introspektiosta on pitkälti sepitettä, sillä suurin osa mentaalista elämämme on tiedostamatonta. Tietoisien mentaalisen elämämme taustat ovat hämärän peitossa, ja monet kertomuksemme siitä, miksi me toimimme niin kuin toimimme, ovat virheellisiä.

Vaikka muutamat filosofit, erityisesti Gilbert Ryle ja sittemmin Daniel Dennett, ovat puolustaneet tällaista näkemystä introspektiosta, harvat ovat yhdistäneet sitä empiiriseen tutkimukseen (Dennett tekee näin, mutta hän nojaa vahvasti väärittäneeseen luentaan monipersonahäiriöstä¹). Viime aikoina myös monet psykologit ovat puolustaneet tätä näkemystä, mutta usein psykodynaamisten teorioiden valossa, joille ei myöskään ole empiiristä tukea. Psykologit ja neurotieteilijät kuitenkin väittävät usein, että tiedostamaton muodostuu laajalti laskennallisista prosesseista, joita ei voida tuoda tietoisuuteen kovinkaan luotettavasti itsetutkiskelun avulla. Johtopäätöksensä tältä pohjalta on, että introspektio on heikko johdattaja ”todelliseen luontoomme”. Tämä lopputulema on kuitenkin järkevä vain siinä tapauksessa, että introspektion tarkoitus olisi paljastaa jonkinlainen todellinen luonto.

Itse pohdin mahdollisuutta, että itse itsellemme kertomaksi tarinaksi tulkitun ’itsetietoisuuden’ funktio olisikin sosiaalinen: sen tarkoituksena on välittää sosiaalista kanssakäymistä. Esityksemme omasta minuudestamme on pääasiassa siis tarkoitettu toisia ihmisiä varten. Erityisesti olen kiinnostunut tutkimaan ajatusta, että jokseenkin vakaa minuusrepresentaatio – eli koherentti tarina itsestä – olisi tapa yhdistää kaksi tutkimuskenttää kognitio- ja sosiaalitieteiden välillä. Ensimmäinen on näkemys, jonka mukaan käyttäytyminen on pikemminkin sidottu tilanteeseen kuin vakaisiin luonteenpiirteisiin. Toinen näkemys on yleinen kokeellisten taloustieteilijöiden joukossa sekä psykologeilla, joihin evoluutiopohdinnat ovat vaikuttaneet. Sen mukaan monien mentaalisten tilojen, erityisesti affektiivisten, tarkoitus on viestittää vakaiden persoonapiirteiden olemassaolosta, jotta yksilölle syntyisi maine, jolla voidaan vaikuttaa toistuvaan sosiaaliseen vuorovaikutukseen.

Teoria on käsitteellisesti yksinkertainen: ’maine’ eli operatiivisesti määriteltynä todennäköisyys, että yksilö toimii tietyllä tavalla, vaikuttaa siihen, miten muut käyttäytyvät hänen kanssaan tulevaisuudessa. Hyvä maine tekee todennäköisemmäksi, että muut ryhtyvät reiluun kanssakäymiseen ja vaihtoon. Mutta jos ihmisen psykologia on todellisuudessa epävakaa, miten me voimme esittää sen niin, että se vaikuttaa vakaalta? Tässä voisi olla yksi rooli introspektiolla: se luo esityksiä itsestämme ominaisuusiltamme vakaina. Me voimme uskoa näihin representaatioihin ja heijastaa näitä ulospäin vaikuttaaksemme toisiin ihmisiin.

Eli kertomuksilla ja narratiivisilla kyvyillä olisi tärkeä rooli sosiaaliselle ymmärtämiselle ja vuorovaikutukselle. Entä minuuden jatkuvuudelle?

Mielestäni sillä on ehdottomasti tärkeä merkitys sosiaaliselle kognitiolle. Mitä tulee minuuden yhtenäisyyteen ja jatkuvuuteen, pitää muistaa, että olemme eläimiä. Biologiset mekanismit, jotka tekevät meistä yhtenäisiä ja mahdollistavat sen, että voimme navigoida maailmassa, takaavat identiteettimme jatkuvuuden eläiminä. Kysymys kai kuuluukin, onko olemassa jokin persoonan taso, joka olisi jotakin muuta kuin eläimyyttä mutta jolla ei olisi minkäänlaista sosiaalista funktiota? En usko, että näin on.

Nähdäkseni jatkuvuutemme, siinä missä se tekee meistä erityisiä ajattelevia ja suunnittelevia olioita, on sidoksissa sosiaaliseen olemassaolomme. Ajattelen siis, että tarinat ovat välttämättömiä olemassaolomme luonteelle, mutta tämä johtuu siitä, että meidän luontomme on olennaisella tavalla sosiaalinen.

Mitä minuudelle tapahtuu, jos narratiiviset kyvyt heikkenevät, kuten erilaisissa kognitiivisissa häiriöissä?

Tämä on kiehtova mutta ennen kaikkea empiirinen kysymys: riippuu siis paljon tapauksesta ja sen yksityiskohdista – puhutaanko muistinmenetyksestä vai dementiasta ja niin edelleen. Oletettavasti erilaisilla häiriöillä on erilaisia seurauksia. Ajatellaan vaikka kanadalaista potilasta K. C:tä, joka menetti moottoripyöräonnettomuuden jälkeen kyvyn luoda uusia episodisia muistoja. Vaikuttaa siltä, että hän ei pystynyt kuvittelemaan itseään ajassa: hän ei voinut suunnitella tulevaa eikä muistaa tärkeitä omaelämäkerrallisia tietoja, mutta hän pystyi kuitenkin oppimaan ja säilyttämään faktatietoa. Näyttää siis siltä, että K. C. kykeni olemaan toimija hetkestä toiseen, mutta hänellä ei ollut kykyä ajalliseen laajentumiseen, ja samaten hänen kykynsä toimia ”sosiaalisena eläimenä” vaurioituivat pahasti.

Millaisena näette eron itsestä luotujen representaatioiden ja tarinoiden välillä?

Hyvä kysymys. Minuusrepresentaatiota voisi ehkä ajatella jonakin, joka päivittyy hyvinkin nopeasti, ikään kuin väläyksensä itsestä juuri tällä hetkellä. Se voisi sisältää kokemuksen siitä, missä olen juuri nyt fyysisesti, mitä ympärilläni on, sattuuko jalkoihini, mitä tekisin seuraavaksi ja niin edelleen. Kertomus puolestaan liittyy esitysten luomiseen ja muokkaamiseen kaikkein tärkeimmistä asioista. Sillä olisi ajallinen ulottuvuus ja se perustuisi siihen, mitä säilyttämme peräkkäisistä representaatioista. Voidaan siis ajatella, että minuusrepresentaatiot ovat kertomusten ainesta.

Lisäksi meillä saattaa olla eräänlainen hallitseva tai yleinen representaatio, joka sisältää sellaista tärkeää tietoa minuudesta, joka ei ole suoraan sidoksissa tarinaan: eräänlainen lyhennelmä siitä, kuka olen, pikemmin kuin historiallinen kuvaus itsestä. Tämä voisi rajata ja informoida tiettyjä representaatioita tietyntyyppisenä hetkenä. Aivot näyttävät vaihtelevan sen välillä, tukevatko vai tukahduttavatko ne eräänlaisen oletus- tai perustason järjestelmän tai verkoston toimintaa. Tämä verkosto koostuu aivokytkennoista, jotka tuntuvat olevan vastuussa unelmoinnista ja omaelämäkerrallisesta ajattelusta. On mahdollista, että hallitseva minuusrepresentaatiomme ohjaa sitä, mikä informaatio pääsee osaksi yleistä tarinaa. Tosin voi myös olla, että oletustason verkosto voi tietyissä olosuhteissa ottaa tämän ohjaavan systeemin haltuunsa ja ajaa sen yli.

Viite & Kirjallisuus

- 1 Daniel C. Dennett, *Consciousness Explained*. Little, Brown & Co., Boston 1991.